

УДК 57.017.3:1-98.4-053.9:681.11.057:615.851.5

Т.І. Коленіченко, канд. пед. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СПЕЦИФІКА АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО НОВИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження проблем адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища; розкрито етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище; визначено особливості адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

Ключові слова: адаптація, людина похилого віку, соціальне середовище життєдіяльності.

Проанализировано современные подходы к исследованию проблемы адаптации человека пожилого возраста к новой социальной среде; раскрыты этапы вхождения человека пожилого возраста в новую социальную среду; определены особенности адаптационного процесса в условиях гериатрического пансионата.

Ключевые слова: адаптация, человек пожилого возраста, социальная среда жизнедеятельности.

The theoretical analysis of the modern ways to investigation the problems of elderly people adaptation to a new social environment has been done in the article; the stages of entering elderly people in a new social environment have been shown; the peculiarities of adaptation process in conditions of a geriatric house have been defined.

Key words: adaptation, elderly people, social environment of vital activity.

Постановка проблеми. Соціальні й економічні реалії сьогодення вказують на необхідність підтримки з боку держави такої категорії населення, як люди похилого віку, оскільки вони знаходяться на такому етапі свого життя, коли потребують особливої уваги, підтримки і захисту. Для соціально незахищених груп населення уряд створює спеціальні заклади соціального обслуговування, в яких людина похилого віку здатна задовольнити власні потреби (психологічні, медичні та соціальні).

Сьогодні серед актуальних проблем, які вирішуються в стаціонарних закладах соціального обслуговування – геріатричних пансіонатах, особливо відчутними і гострими є ті, що пов'язані з процесом адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Безперечно, науковці намагаються досліджувати явище адаптації в теоретичному плані, виявляючи основні ознаки процесу адаптації, аналізуючи та розкриваючи різні фактори, що впливають на процес адаптації особистості. Незважаючи на здобутки вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення проблеми адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, це питання залишається ще недостатньо розробленим, особливо в практичному аспекті. Це і спонукає науковців і практиків до подальшого дослідження цієї проблеми та виявлення дієвих технологій, які б сприяли оптимізації адаптивного процесу людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Актуальність порушеної проблеми зумовлюється також і тією обставиною, що зазвичай у закладах соціального обслуговування відсутні відповідні психологічні та соціально-педагогічні умови, необхідні для реалізації ефективної взаємодії людини похилого віку з оточуючим і навколишнім середовищами.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища та розкритті специфіки адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

Відповідно до мети нами окреслено такі завдання:

1) здійснити теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження проблем адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища;

2) розкрити етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище та описати механізми, які впливають на процес адаптації людини похилого віку до умов геріатричного пансіонату;

3) визначити особливості адаптаційного процесу в умовах геріатричного пансіонату.

Особливості життєдіяльності людей похилого віку були предметом вивчення науковців з різних галузей науки. Зокрема, проблеми теорії й методики соціальної та соціально-педагогічної роботи з різними групами населення висвітлені у працях О.В. Безпалько, Р.Х. Вайноли, А.Й. Капської та ін.; питанням адаптації особистості присвячені праці В.С. Агеєва, І.В. Бичко, Н.Ф. Дементьєвої та ін.; у дослідженнях Л.В. Бороздіної, В.П. Войтенка, Т.З. Козлової, О.М. Молчанової, О.П. Щотки й інших науковців розкриваються рівні та передумови адаптації літніх людей при входженні в нове середовище, особливості самооцінки в пізньому віці та питання соціально-психологічної допомоги в період старіння.

Аналіз результатів наукових пошуків показав, що фундаментальних досліджень з питань адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища в Україні немає, хоча досить вираженою є потреба в систематизації теоретичних питань цієї наукової проблеми з метою вирішення суперечностей між: зростанням кількості неадаптованих людей похилого віку до умов нового соціального середовища і відсутністю в сучасній науковій теорії та практиці обґрунтованих ефективних шляхів, методів і засобів локалізації явища адаптації, покращення становища цієї категорії людей; об'єктивною потребою соціального захисту літніх людей та недостатнім теоретичним і методичним розкриттям соціально-педагогічних умов, змісту та технологій цієї діяльності в закладах соціального обслуговування; необхідністю підготовки соціально-педагогічних кадрів до роботи у будинках-інтернатах з людьми похилого віку та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Теоретичний аналіз проблеми. Здійснений теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження проблем адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, дає можливість з'ясувати суть термінів «людина похилого віку», «адаптація», «соціальне середовище» та розкрити особливості адаптаційного процесу.

Аналіз соціально-психологічної та педагогічної літератури дозволив з'ясувати, що вченими (Ш. Блер, Д. Бромлей, В. П. Войтенко, Т. З. Козлова, М. Комлі, А. А. Ригіна, О. П. Щотка та ін.) по-різному визначається особа, яка досягла пенсійного віку: «людина похилого віку», «літня людина», «похила», «та, що починає старіти», «стара», «що досягнула старості», «зріла» та ін. Різномпланове тлумачення цієї дефініції відображає різні аспекти і підходи до розуміння та вирішення проблеми адаптації людей похилого віку в закладах соціального обслуговування.

Ураховуючи сказане нами, ми розуміємо під дефініцією «людина похилого віку» – особистість, яка пройшла вікові періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях.

Узагальнюючи результати теоретичних доробок науковців, ми дійшли висновку, що адаптацію людини похилого віку доцільно розуміти як кінцевий результат, тобто як досягнення кінцевої мети цього процесу, коли людина похилого віку входить у нове соці-

альне середовище і почувається комфортно. Безперечно досягнення цієї мети можливе при розумінні адаптації як процесу, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом).

На основі аналізу праць із соціальної філософії (А. М. Бондаренко, А. І. Кавалеров та ін.) було встановлено, що поняття «соціальне середовище» передбачає наявність сукупності соціальних умов щодо певного соціального суб'єкта (особистості, мікрогрупи), а також сукупності матеріальних і духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких функціонує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність.

Водночас під соціальним середовищем ми розуміємо частину соціуму, яка є самостійною організацією зі специфічною структурою. Геріатричний пансіонат виступає як певне соціальне середовище, середовище життєдіяльності, до якого пристосовується і в якому функціонує літня людина. Враховуючи означене, ми розглядали соціальне середовище на макрорівні (геріатричний пансіонат як єдине ціле, як цілісно функціонуюча система) та на мікрорівні (безпосереднє найближче оточення людини похилого віку). У такому випадку геріатричний пансіонат є сукупністю об'єктивних факторів, що визначають життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку тих, хто там мешкає.

Потрапивши до закладу соціального обслуговування, людина похилого віку проходить етапи, які передують процесу адаптації до умов нового соціального середовища. Тлумачний словник С. І. Ожегова поняття «етапи» визначає як певний момент: стадія будь-якого процесу [6, с. 913], у нашому випадку – процесу адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. У праці «Робоча книга практичного психолога: технологія ефективної професійної діяльності» Е. Шаманська визначає етапи входження особистості в мікрогрупу. Запропоновані авторкою етапи цілком відповідають входженню людини похилого віку в нове соціальне середовище. Спираючись на запропоновані Е. Шаманською етапи, ми виділяємо такі стадії, які відображають процес входження людини похилого віку в нове соціальне середовище (геріатричний пансіонат): 1) ознайомлювальний етап – літня людина знайомиться із навколишнім середовищем (макросередовищем) та оточуючими людьми (мікросередовищем). На цьому етапі відбувається накопичення знань про роботу установи, її режим, правила; 2) етап ситуативної дезадаптації – літня людина потрапляє в нове незвичне для неї середовище, де все сприймається, як чуже, і викликає психологічну напругу, що й спричинює процес дезадаптації; 3) етап «початкової взаємодії» – літня людина прагне налагодити перші комунікативні зв'язки, знайти коло однодумців; 4) етап сумісності – вимоги суб'єкта (літньої людини) збігаються з вимогами середовища.

Запропонована періодизація етапів входження літньої людини в нове соціальне середовище орієнтована на позитивний результат – адаптованість, але існує й протилежний стан – дезадаптація. Існування в закладах соціального обслуговування такого аспекту життєдіяльності, як дезадаптація, є нормою, проте цей процес може проявлятися як: 1) короткочасний ситуативний стан, який виник унаслідок дії нових чинників середовища та супроводжується порушенням рівноваги між психічною діяльністю та вимогами середовища (у такому разі дезадаптація виступає необхідним компонентом процесу адаптації літньої людини до умов нового середовища та проявляється, як правило, на

початковому етапі входження в нове середовище); 2) стійкий складний психічний стан, який відображається в поведінці літньої людини [5, с. 88].

Стан дезадаптації залежить від певних ознак: цілей, які переслідує індивід; ціннісних орієнтацій; потреб. Літня людина, яка досягла стану дезадаптації, не спроможна йти назустріч тим вимогам, які ставить перед нею нове середовище життєдіяльності, оскільки вона переживає внутрішні і зовнішні конфлікти та не може віднайти механізми й форми поведінки для їх вирішення.

У монографії «Соціальна адаптація: феномен і прояви» А. І. Кавалеров та А. М. Бондаренко стверджують, що людина володіє особливою здатністю «вживатися» в нові для неї умови життєдіяльності й свідомо оволодіває новими формами і способами взаємодії із соціальним середовищем. Універсальність цієї здатності людини проявляється в діяльнісному ставленні до навколишнього світу, що й зумовлює різноаспектність і багатогранність адаптаційних процесів та особливостей адаптації окремої людини, а це, у свою чергу, впливає на формування характеристик різних типів і видів соціальної адаптації [3].

Отже, у своєму дослідженні можемо виділити такий аспект адаптаційних процесів життєдіяльності, який визначає особливості адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, як аспект входження суб'єкта в нові умови.

Вступ до геріатричного пансіонату перед літньою людиною ставить завдання опанувати різні механізми і норми соціальної поведінки, формувати риси характеру та інші властивості, які мають адаптаційну значущість та відповідатимуть очікуванням групи людей, які мешкають у пансіонаті. Тому ми дійшли висновку, що процес подолання проблемних ситуацій є одним із проявів соціальної адаптації людини похилого віку як суб'єкта життєдіяльності, оскільки вона використовує набутий досвід вирішення проблем і відкриває для себе нові механізми вирішення проблемних адаптаційних ситуацій. Стану адаптованості до нових умов життєдіяльності людина похилого віку досягне тоді, коли без зовнішніх і внутрішніх конфліктів буде пристосовуватися до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті, йтиме назустріч рольовим очікуванням, які ставить перед нею еталонна група, переживатиме стан самоствердження під час виконання певного виду діяльності, виражаючи при цьому певні творчі здібності. Отже, особливістю адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища виступає власне особистий досвід літньої людини у вирішенні нових проблемних ситуацій за допомогою набутих протягом життя адаптаційних механізмів. Цей аспект визначає особливість адаптації літньої людини до нового середовища.

Варто зазначити, що адаптаційні механізми відображають багатогранність соціальних процесів у геріатричному пансіонаті. Зокрема, до таких механізмів можна віднести: діяльність, спілкування, самосвідомість особистості. При цьому з'ясовано, що адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як цілісну функціонуючу систему механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Доведено, що це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування, взаємодія з наявним соціальним середовищем.

Важливою особливістю прояву адаптаційних процесів є те, що після потрапляння до нового соціального середовища в літньої людини відбувається яскраве вираження

індивідуальних рис характеру та прояв особливостей психіки (ригідність психічних процесів, зменшення здатності та прагнення до конформності, егоїстичність та егоцентризм, зниження мотивації до зміни адаптаційних можливостей), що зумовлює виникнення міжособистісних конфліктів у геріатричному пансіонаті та утрудняє процес їх попередження і вирішення. Тому літні люди традиційно розглядаються соціальними працівниками і психологами як «важкі» об'єкти для ефективної корекційної роботи.

Зазначимо, що характерною особливістю суб'єкта адаптаційних процесів є нестабільний психічний стан, часто навіть незначне втручання в усталений роками стиль життя може викликати порушення психічної діяльності. Зміна умов життєдіяльності при вступі до геріатричного пансіонату зумовлює виникнення в літньої людини пригніченого настрою, невпевненості в собі. Чим швидше відбудеться процес адаптації, тим швидше суб'єкт життєдіяльності зможе відчувати інші особливості життя. Вхідження в пансіонат є подією важливою в житті літньої людини. Відбувається зміна стереотипів і середовища, в якому перебувала людина похилого віку протягом життя. Саме це є причиною виникнення почуття тривоги. Слід зазначити, що важливим є те, в яке середовище потрапляє людина. Персонал, який працює в пансіонаті, повинен ставити за мету стимуляцію потенційних психічних можливостей, підтримку і підвищення соціальної активності людей похилого віку; спонукати до розширення соціальних контактів і створення оптимальних умов для тренування навичок самообслуговування і соціального функціонування. Уся робота в пансіонаті має бути спрямована на те, щоб там панувала атмосфера доброзичливого мікроклімату, який буде сприяти виробленню в літніх людей відчуття корисності для суспільства загалом та найближчого оточення зокрема.

Варто зазначити, що людина у процесі адаптації завжди осмислювала своє місце в структурі соціального середовища, навчалася свідомо і стихійно оволодівати необхідними нормами, стереотипами, традиціями, звичками.

У цьому контексті А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко здатність людини до адаптації розглядають як одну із загальних, власне людських властивостей, яка полягає в перетворенні власного духовного світу і форм, способів взаємодії людини з неформально існуючою групою відповідно до змінених умов буття [3].

Отже, особливість адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища зумовлена:

- віком людей похилого віку (60-80 років);
- фізичним і психічним станом мешканців пансіонату;
- минулим життям (професійна діяльність, соціальний стан);
- домінуванням соціальних чи біологічних чинників у поведінці;
- часом перебування в пансіонаті;
- на якому етапі входження в нове соціальне середовище людина похилого віку знаходиться.

Також особливість полягає в тому, що: соціально-педагогічний процес у геріатричному пансіонаті планується з урахуванням того, що люди похилого віку відірвані від звичного для них сімейного побутового середовища; процес формування певних форм поведінки та навичок літньої людини здійснюється в умовах «штучного» колективу, тому відрізняється певною нестабільністю, ситуативністю; соціально-педагогічна робота будується на засадах добровільності, тому має передбачати можливості для вільного

вибору клієнтом видів та форм роботи; «штучний» колектив уможливило руйнацію стереотипів та формує нові погляди на життя; соціально-педагогічний вплив здійснюється в умовах природного середовища і нового соціального оточення.

Висновки. Таким чином, урахування соціальними педагогами, які працюють у геріатричних пансіонатах, особливостей соціально-педагогічної адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, а саме механізмів адаптації людей похилого віку, етапів входження суб'єкта в нове соціальне середовище уможливить когитування своєї професійної діяльності таким чином, щоб уникнути в новому соціальному середовищі стану дезадаптації мешканців пансіонату та досягнути стану адаптованості. Пріоритетною особливістю соціально-педагогічної адаптації в умовах геріатричного пансіонату залишається комунікативна сторона життєдіяльності. Усунути проблеми, знайти спосіб адекватної адаптації до тієї ситуації, в якій опинилася, літня людина, може у процесі спілкування з однолітками, які мають такі ж проблеми, подібний життєвий досвід та стереотипи сприйняття. Розширення та поглиблення спілкування між мешканцями пансіонату є важливим в умовах геріатричного пансіонату, проте складність формування нових особистісних контактів пов'язана з тим, що в багатьох людей такого віку з'являються комунікативні труднощі, а це, у свою чергу, ускладнює процес адаптації.

Перспективи. Дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища. Подальшого вивчення потребують питання, розв'язання яких сприятиме поглибленню теорії та практики щодо соціальної роботи з людьми похилого віку, зокрема: пошуки діагностичних методик та інструментарію вивчення особливостей даної категорії людей, їх поведінки й діяльності в нестандартних соціальних умовах; вивчення психолого-педагогічних засад організації життєдіяльності з метою формування навичок входження в нове середовище.

Список використаних джерел

1. *Абрамова Г. С.* Алгоритмы работы психолога со взрослыми: руководство практического психолога / Галина Сергеевна Абрамова. – М. : Академический проект ; Гаудеамус, 2003. – 224 с.
2. *Дементьева Н. Ф.* Методологические аспекты социально-психологической адаптации лиц пожилого возраста в стационарных учреждениях социального обслуживания / Н. Ф. Дементьева // Психология зрелости и старения. – 1998. – № 2. – С. 21-28.
3. *Кавалеров А. И.* Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. И. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – О. : Астропринт, 2005. – 112 с.
4. *Краснова О. В.* Особенности социально-психологической адаптации в позднем возрасте / О. В. Краснова, Т. Д. Марцинковская // Зрелость и старение. – 1998 – № 3. – С. 34-59.
5. *Рабочая книга практического психолога. Технология эффективной профессиональной деятельности : пособие для специалистов работающих с персоналом / С. А. Анисимов, В. Н. Бондаренко, В. И. Буянов [и др.] ; под ред. А. А. Деркач. – М. : Красная площадь, 1996. – 400 с.*
6. *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / [авт.-сост. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.] ; Российская академия наук ; Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – Изд. 4-е, доп. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.*
7. *Hartmann H.* Ego psychology and the Problem of adaptation / H. Hartmann. – N-Y., 1958.
8. *Tibbits C.* Social aspects of aging // Journal of the American Geriatrics Society. – 1963. – V. 11-12. – P. 75-88.